

STUDIJE

Ivan Zajc

U povodu 150. obljetnice rođenja

Hubert Pettan, Zagreb

Početkom kolovoza o. g. nazvršila se 150. godina od rođenja značajnoga hrvatskog skladatelja, Ivana Zajca. Veoma nadaren i neobično marljiv skladatelj, velikog stručnog znanja, sjajnih organizatorskih sposobnosti, vrstan reproduktivni umjetnik — osobito dirigent i zaslužan pedagog, nakon studija u rodnoj Rijeci i Milanu, uspješnoga djelovanja u Rijeci i Beču, od početka veljače 1870. do svoje smrti sredinom prosinca 1914. (16. 12.) Zajc djeluje u Zagrebu.

Osim raširenoga kućnog glazbovanja u Zagrebu, tri su ustanove osobito značajne u to vrijeme za glazbeni razvoj u Zagrebu. To su Narodni zemaljski (danas Hrvatski) glazbeni zavod, Narodno kazalište i Savez hrvatskih pjevačkih društava na čelu s Hrvatskim pjevačkim društvom Kolo.

U Glazbenom zavodu Zajc je djelovao kao ravnatelj i profesor škole, do svog umirovljenja u veljači 1908. Do potkraj stoljeća vodio je koncerte društva, mnogo skladao i za potrebe učenika, a kako je Glazbeni zavod svake godine izvodio i nekoliko svečanih misa u prvostolnoj crkvi, to je Zajc i za ove prilike skladao odgovarajuće skladbe. — U kazalištu bio je ravnatelj opere i dirigent od 1870. do 1889. Tadašnji položaj ravnatelja opere obuhvaćao je razne dužnosti, koje danas vodi nekoliko osoba! Osim toga skladao je za kazalište opere, operete i mnoge popratne glazbe različitoga opsega. — A pjevačka društva snabdijevao je mnogobrojnim novim zbornim skladbama, većinom muških zborova, koji su u ono vrijeme prevladavali, ali i kantatama za sole, zbor i orkestar.

Stoga je i razumljivo, da se cijele ove godine priređuju razne izvedbe njegovih djela, tiskaju izabrane skladbe, priređuju izložbe i simpozij o njegovom radu i značenju, a izašla je i spomen marka.

Tom zgodom, iz nove knjige dra Huberta Pettana »Hrvatska opera — Zajc II« koja izlazi ovih dana u izdanju Muzičkog informativnog centra u Zagrebu, donosimo njezin završni dio (Završetak odsjeka):

U ovom odsjeku osvrnuli smo se na devet opera iz drugog, srednjeg razdoblja Zajčeva stvaranja, tj. iz vremena kad je bio ravnatelj opere u Zagrebu (1870—89);¹ to je ujedno i prvo razdoblje djelovanja stalne opere u Zagrebu.

U tom razdoblju, osim opera, Zajc je za kazalište skladao i četiri operete (Der gefangene Amor, Der Hofconditor, Afrodit, Kraljev hir) te — što je razumljivo s obzirom na njegovo djelovanje u kazalištu — više popratnih glazbi.

To razdoblje obuhvaća njegove opuse od 234—640 (do kraja lipnja 1889.) odnosno do približno broja 653 (do kraja kalendarske godine, jer je kod op. 654 u Zajčevom popisu navedena godina 1890.).

Dok je tijekom drugog boravka u Rijeci (1855—62) skladao opere, koje su trebale postići i uč-

¹ To su opere Mislav, Ban Leget, Branković (nedovršena), Master John (nedovršena), Nikola Subić Zrinjski, Lizinka, Tvardovski, Zlatka, Gospode i husari.

Ivan Zajc
(Rad Frangeša — Mihanovića)

vrstiti njegov ugled opernog skladatelja i u svijetu (npr. uz orkestralni sastav kakvog na Rijeci nije imao na raspolaganju), došavši u Beč gdje je tada cvala opereta, stjecajem prilika skladao mnoge operete (23, neke su — njih 7 — ostale nedovršene), tek jednu operu (Bossyjska vještica). U Zagrebu skladao pretežno opere, tek povremeno koju operetu za Beč ili za Zagreb, kad su se iz financijskih razloga ponovno uvele operete (od 1881/2. dalje), odnosno kad u Zagrebu nije bilo stalne opere. —

Kao što sam već naveo, u ovoj su knjizi opere spomenute redom postanka u određenom razdoblju, a tu razdiobu smatram najpreglednijom. No moguće bi bile i druge razdiobe, tako npr. prema vrsti opera (velika, tzv. Spielopera, komična opera i dr.) ili prema sadržaju (povijesna, prema djelima iz književnosti, iz narodnog života i sl.); Zajčev učenik prof. Josip Canić (Hrvatska smotra god. II 1907) dijeli općenito Zajčevo stvaranje do vremena tog članka u šest stilskih razdoblja.

Zajc je prošao temeljitu školu milanskog konzervatorija. Pokazuju to i sačuvani primjeri njegovih školskih zadataka, gdje vidimo kako je tekao taj rad, počevši od skladanja pojedinih opernih odlomaka (zborovi, ariette, arije, dvopjevi, ensemble, fugata, strette, finali, uvodi) — na tekstove poznatih libretista — do cijele opere (La Tirolese) na kraju studija. Spomenuta opera (La Tirolese) njegov je diplomski rad, za koji je dobio i nagradu, a opera je bila i izvedena pod njegovim vodstvom 1855. na milanskom konzervatoriju.

S obzirom na broj opera, Zajc je skladao 26 opera i to u I. razdoblju šest (od toga 1 nedovršena), u II. 9 (2 nedovršene) i u III. razdoblju 11 (2). Pri tome nije ubrojena opera Romilda, za koju dr. Goglia spominje da su odlomci bili izvedeni na Rijeci. (Među Zajčevim skladbama dolaze dva odlomka iz te opere, op. 80 i 81). Veoma vjerojatno se radi o operi Adelia (op. 122), iako to još nije do kraja istraženo.*

Operne skladane u Zagrebu pisane su većinom, a opere II. razdoblja isključivo, za potrebe i prema tadašnjim mogućnostima zagrebačkog kazališta.

Zajc, neobično inventivan, polaže veliku važnost na oblik i oblikovanje. Majstorski gradi glazbene periode i oblike, o čemu ova knjiga pruža niz primjera, koji su radi bolje preglednosti neki put pisani u dva retka da se vidi podudarnost primjerice 1. i 5. mjere, 2. i 6. itd. te različitost u kadicama. Uz česti trodjelni oblik javlja se kod arija i oblik $a_1 a_2 - a_1 a_2$ (npr. u Tvardovskom). Pazi na zaokruženost cijelih glazbenih brojeva, odnosno većih odlomaka, kad se — radi oblika ABA — ponavlja neki broj ili dio tog broja (npr. Zbor hajkača, Zbor šetnje, Uvodni zbor). Kod dvopjeva naći ćemo slučajeve da nekoj ariji, kad se ona ponovno javlja, dodaje drugi glas (Sulejmanovu pjevu dodana nova dionica Levija u Zrinjskome, dvopjev Tvardovski — Famulus ili u Lizinki, napjevu Naste kasnije dodana dionica Vasilja i sl.).

Zajc piše veoma točne oznake za tempo i za način izvedbe, za fraziranje kao i poteze gudaalom. (Ovo potanje je i razumljivo i racionalno, jer kad prepisivač iz partiture ispisuje dionice, usput ispisuje i poteze gudaalom). Za tempo npr. Poco andantino, quasi Allegro moderato; Allegro giusto poco Moderato quasi marziale; Allegro Moderato Sostenuto quasi Andantino; Poco più Mosso in Tempo Allegro giusto; Allegro con Spirito più tosto Mosso con fuoco; Allegro con brio però tranquillo. — Za izvedbu o izvedbi oznake I unutar jednoga broja mijenja tempo i oznake za izražaj.

Kod opere Branković nailazimo na bilješke što bi u libretu trebalo učiniti, dodati, ispraviti odnosno izmijeniti. Kod opere Gospođe i husari piše ne samo o glasovnim i glumačkim svojstvima pjevača pojedinih uloga nego i o boji njihovih odijela!

Osobito su zanimljive oznake nadnevka kod početka i svršetka neke opere, odnosno pojedinog čina ili slike. Gotovo su nevjerojatni podaci o br-

zini stvaranja** (npr. kod Zrinjskoga, zanimljivo i s obzirom na redosljed skladanja, odnosno istodobni rad na dvije slike, nadalje kod Lizinke koju je skladao i instrumentirao u 4 mjeseca!).

U ovoj je knjizi težište na obliku skladbi i gradnji melodija. Posebno bi se moglo govoriti i o harmoniji kod Zajca uzevši u obzir nekoliko djela iz raznih razdoblja. U pogledu instrumentacije, koju svi kritičari veoma hvale, spomenuti su neki postupci (npr. različito instrumentiranje iste melodije, primjerice Na krilih slave iz opere Zrinjski; dioba gudačkih glazbala, solistička primjena nekih glazbala, izostavljena glazbala u nekom broju), čime postizava i potrebne odgovarajuće ugođaje i raznolikost. U vezi s izborom prijemeta ostaje još da se pobliže istraži je li samo mogućnost ljudskoga glasa bila mjerodavna za konkretni izbor ili se radi i o dubljim razlozima, kao što je npr. određeno značenje pojedinih prijemeta, jer i zato ima kod Zajca primjera.

O konceptu i čistopisu (prijepisu) partitura spomenuli smo članak dra B. Širole.

Izgleda da je Zajc pretežno odmah pisao partituru, bez glasovirskog koncepta, jer takav koncept postoji samo za Brankovića i za neke opere. Nije naime vjerojatno da bi Zajc, koji je spremao čak svoje školske radnje, uništio koncepte svojih skladbi. A glasovirski izvodi koji postoje, iako ne za sva njegova kazališna djela, veoma su uredno pisani, namijenjeni uvježbavanju pjevača ili za tisak (npr. Zrinjski) te se očigledno ne radi o konceptu, već o naknadno izrađenom izvodu.

Među Zajčevim operama i operetama ima i nekoliko nedovršenih. Koji put iz nepoznatih razloga. Među operama o kojima je u ovoj knjizi pisano, dvije su nedovršene (Branković, Master John), no kod ovih su poznati razlozi zašto su ostale nedovršene.

Nadalje, kod Zajca su rijetka tekstovna ponavljanja, kao što ih ima u starijim talijanskim operama. Pa ipak su opere koji put bile preduge, te ih je naknadno kratio (Lizinka, Gospođe i husari). Podudarnost glazbenih brojeva i tekstovnih prizora sretno je provedena kod Zrinjskoga (tek poneki brojevi dolaze i pod slovanim oznakama); raskorak je lako uočljiv osobito kod Gospođe i husari, gdje u libretu ima veoma velik broj prizora. No imade primjera kako je iz raznih prizora i brojeva nastojao dobiti zaokruženu formalnu (trodjelnu) cjelinu (npr. Zbor šetnje u Tvardovskom).

Glazbena elizija (tekstovna je već spomenuta u predgovoru), npr. kad u jednoj te istoj mjeri svršava pjevanje a već počinje (novi) orkestralni odlomak kod Zajca je dosta čest slučaj. —

Tvardovski je tipična velika opera, iako u njoj nema baleta. Bilo bi mogućnosti primijeniti ga u II. činu (gozba), ali izgleda da je stanje našeg baleta bilo uzrokom da ga nije primjenio (balet je u Zrinjskom kod kritike veoma loše prošao što se izvedbe tiče).

Zajčev veliki uzor bio je Verdi, ali je u Zagrebu nastojao skladati i u narodnom duhu (Zlatka). Primjena motiva, doduše umjerena, dolazi kod Zajca do izražaja. Broj od 26 opera, kao kod Verdija svakako je posve slučajna pojava.

** Kritika je često zamjerala Zajcu brzinu njegova stvaranja. No to je bio njegov način rada, iako se koji put morao i žuriti s obzirom na nadnevak praižvedbe. Nevjerojatno je kako je prepisivač (ili prepisivači) dospio na vrijeme prepisati, a pjevači naučiti svoje uloge.

* Bilješka o operi Romilda, u knjizi ispod crte, ovdje je izostavljena.

S obzirom na libreta Zajc nije imao velik izbor. Od opera u ovoj knjizi, prvim dvjema se prigovaralo da glad, odnosno kuga (Mislav, Ban Leget), nisu prikladni za operni sadržaj. Slijedeće dvije opere (Branković, Master John) ostale su nedovršene. Veoma uspjeti libretto dao mu je Badalić (prema Körneru). Prigovor se odnosi na preveliki broj slika, a neki mu zamjeraju znatnu ovisnost o Körneru. Tomićevim libretima (Lizinka, Tvardovski, Gospođe i husari) prigovaralo se da im radnja nije iz hrvatske sredine. Tomić navodi kako bi taj izbor iz slavenske književnosti mogao približiti te opere tamošnjim sredinama. Harambašić je još veoma mlad napisao libretto za operu Zlatku. Nešto kasnije će u suradnji s Miletićem napisati još poneki libretto za Zajca. Iako Zajčevi libretisti nisu imali niti mogli imati iskustva u pisanju libreta, osim donekle Tomića, koji je i preveo nekoliko opernih libreta, ipak su se uza sve nedostatke, budući da problem uspjeha libreta postoje još i danas, i ne samo kod nas, razmjerno dosta dobro snašli (opravdanost nekih postupaka, iako u pogledu jezičnog izražaja nerijetko naivno). Zanimljiv je slučaj kad se J. E. Tomić — koga je Obzor uopće oštro kritizirao — našao ponukanim povodom kritike Tvardovskog odgovoriti u Narodnim novinama Obzorovu kritičaru.

Spomenimo još nekoliko značajki.

Kod većine opera Zajc nije u partituri na početku u popisu osoba označio vrstu glasa, ali se to u nekim slučajevima može izvesti iz oznake na početku svakog broja gdje uz ime osobe imamo i oznaku za koju je vrstu glasa pisan taj broj.

Predznake iza ključa piše samo na početku glazbenoga broja, odnosno kad se mijenjaju, a ne na početku svake strane.

S obzirom na instrumentaciju naći ćemo dosta često opasku »kao od slova: do slova:«, često i na njemačkom jeziku.

* * *

Premda se ovdje radi tek o jednom dijelu Zajčeva opernog stvaralaštva, u određenom vremenskom razdoblju (1870—89), ipak smo i ovdje mogli uočiti neke značajke njegova rada na tom području.

Došavši u Zagreb, sklada za otvorenje stalne opere u Zagrebu operu Mislav, prvu svoju operu na hrvatski tekst. Već sljedeća njegova opera, Ban Leget, pokazuje znatan napredak, možemo reći da je to zrelo djelo, koje vodi do prvoga njegova vrhunca Nikole Šubića Zrinjskog.

Mislav, Ban Leget, nedovršeni Branković i Zrinjski zapravo su povijesni sadržaji ili su vezani uz povijesne sredine. Nedovršeni Master John,

kao i poslije njega Lizinka, te Gospođe i husari nadovezuju se na bečku Boissysku vješticu — tip vesele opere (koji put označeno vesela romantična opera, ne mora biti izrazito komična opera), a takvi sadržaji po mišljenju nekih kritičara veoma odgovaraju Zajcu kao skladatelju.

Dok Tvardovski pripada tipu velike opere (kao prije toga neke riječke opere, a u kasnijem razdoblju Armida), u Zlatki (kasnije i u Primorci) nastojao se i sadržajem i glazbom približiti našoj sredini. Libreti nekih riječkih opera (Amelia i Mesinska nevjesta, obje prema Schilleru), te Lizinka, Gospođe i husari, a tu možemo ubrojiti i Zrinjskoga (Körner) pa i Tvardovskog, rađeni su prema poznatijim djelima iz književnosti (što je također često i kod Verdija!).

Sve te opere pokazuju Zajčevu nadarenost, bogatstvo invencije, lakoću stvaranja, stručan rad teiskusnu i ukusnu odgovarajuću instrumentaciju.

Uza sve poštovanje koje je Zajc uživao, ipak njegove opere u tadašnjim kritikama nisu primane samo s oduševljenjem. Zamjerke se odnose u prvom redu na librete i brzinu Zajčeva rada, mjestimice im se prigovara neujednačenost s obzirom na tu brzinu.

Danas, kad ih gledamo iz izvjesne vremenske udaljenosti, u okviru vremena i prilika kada i gdje su nastale (ipak više-manje na periferiji evropskih zbivanja) i za koju sredinu, uspoređujući ih s nekim djelima onoga vremena, naravno ne onim za ono vrijeme revolucionarnim, onda bi neke od tih opera ipak zaslužile bolju sudbinu od one, koja ih je zadesila, te bi još i danas zavrijedile — uz manje retuše (ne obradbe!*) — ponovno izvedbu.

Neki znaju za njih samo po imenu, mnogi ni toliko. No one postoje, one su ovdje, treba se samo potruditi te ih i praktički oti zaboravu, bilo u cijelosti, bilo pojedine njihove vrijedne odlomke.

»Hrvatska opera« — osim što želi prikazati naša nastojanja na opernom području — želi ujedno i upozoriti na vrijedna, većinom već i zaboravljena djela te pobuditi ponovno zanimanje za njih. Tako i ova knjiga »Hrvatske opere« želi — prigodom 150-obljetnice Zajčeva rođenja — upoznati današnje, naše pokoljenje kako s dijelom Zajčeva opsežnog priloga u tim nastojanjima, tako i s pojedinim njegovim djelima, uočivši njihove i dobre kao i manje uspjele strane, koje ipak ne umanjuju vrijednost njegova rada i uložena truda.

* Sirolina preradba Bana Legata, iako učinjena u najboljoj namjeri, pokazala je kao i izvedba 1931. u izvornom obliku, a i slučajevi u svijetu, da su mnoga djela ipak bolja i trajnija onako kako ih je skladatelj zamislio i ostvario i kako su izvedena nego u kasnijim obradbama, koje i uz najbolju volju ne mogu djelovati jedinstveno i cjelovito. I Porin V. Lisinskoga i mnoge njegove obradbe to najbolje potvrđuju.

Sretan i blagoslovljen Božić i Novu godinu svim poštovanim pretplatnicima, suradnicima i prijateljima želi

Uredništvo i uprava